

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 27-40
Originalni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK: 316.347(497.113)"2010"
323.12(=214.58)(497.113)

STRANCI IZ KOMŠILUKA – NASILJE I MEĐUETNIČKI ODNOSI U SELU JABUCI 2010. GODINE*

Andrej Kubiček*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Rad ima za cilj objasniti nasilne sukobe i napade na lokalnu romsku zajednicu koji su se desili u selu Jabuci 2010. godine. Budući da je društveni kontekst ovih događaja vrlo specifičan, pružena je retka prilika da se istraži kako se rasizam generiše "odozdo" u stvarnoj mikrosociološkoj situaciji. Biće pokazano kako su lokalne društvene podele dobile rasijalni karakter, kakva je uloga glasina u uobličavanju rasističkih predstava o sopstvenim susedima i konačno, na koji način je sve to skupa snažno uticalo na identitet obe grupe.

KLJUČNE REČI: rasizam / nasilje / Romi / formiranje društvenih grupa

UVOD

Resantiman prema Romima širom evropskog prostora ima dug kontinuitet i široko je rasprostranjen. Njegova ukorenjenost je takva da se stiče opravdan utisak da je rasizam usmeren ka ovoj grupi deo hegemone slike sveta koja se uzima zdravo za gotovo, kao činjenica jasna sama po sebi. Analiza geneze takvog odnosa tokom dugih vekova, sistematskog rasizma i njegovog diskursa na makrosociološkoj ravni i državne politike prema Romima, iako od izvanrednog naučnog i društvenog značaja, katkad gubi iz vida jedan bitan aspekt ove pojave.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: andrejkubicek@gmail.com

Problem koji ostaje neobjašnjen jeste na koji način neposredna društvena sredina deluje kao posrednik rasizma, ili čak predstavlja i njegovo rodno mesto?

U konkretnom slučaju Roma, bitne osobine diskursa na makro nivou su opšte poznate i u velikoj meri se podudaraju sa društvenim predstavama grupa sa sličnim društvenim položajem u različitim periodima istorije i širom zemljinog šara. Za potrebe ovog rada biće izdvojen jedan posebno karakterističan aspekt takvih ideoloških fantazija, a to je poistovećivanje Roma sa "opasnim klasama" i "anti-socijalnim ponašanjem". Budući da su preci pripadnika ovog naroda živeli nomadskim načinom života do duboko u vreme nastanka i razvoja moderne države, koja po svojoj biti ne toleriše stanovništvo bez trajnog mesta boravka, oni su postali predmet različitih mera njenih institucija (Lucassen i dr. 1998; Lewy, 2000; Kubiček, 2017). U prilog tome govori i činjenica da je i rana kriminološka literatura opisivala Rome u ovakvim preuveličanim i generalizovanim kategorijama. Ćezare Lobrozo je posvetio zasebno poglavlje "Ciganima", opisujući ih kao "živi primer čitave rase kriminalaca koja ima sve strasti i poroke kriminalaca", te kao kukavice, lopove, svirepe nasilnike i prevarante, koje rođene majke od malena uče krađi (Lombroso, 1911: 39-41).

Detaljna analiza sociogeneze ovakvih predstava (Kubiček, 2017; Kubiček, 2018) nije, kao što je već naznačeno, cilj ovog rada. Jednom nastali narativi zahtevaju društveno utemeljenje da bi se održali kao relevantan diskurs. U suprotnom oni nastavljaju da obitavaju na granicama društvenog kao "priče" koje eventualno mogu nekoga da zabave ili začude. Glavni zadatak rada jeste da opiše na koji način određeni društveni procesi održavaju diskurs živim na lokalnu¹, ili ga čak aktiviraju kada je on latentan. Ideja vodilja je da se jedinstveni terenski podaci protumače iz mikrosociološkog ugla, odnosno da se objasni na koji način se rasizam generiše "odozdo" – iz konkretne društvene situacije, te kakvu ulogu nasilje igra u njoj.

PROSTORNI I ISTORIJSKI KONTEKST DOGAĐAJA

Jabuka je selo u Opštini Pančevo, udaljeno 11 kilometara severozapadno od grada u pravcu Opova. Oblikom prati levu obalu Tamiša i jednu njegovu mrtvaju, i da nije tako, zbijene ulice bi se sekle pod pravim uglovima i mesto bi imalo pravilan četvorougao oblik. Kao i mnoga druga sela u Banatu, Jabuka se dosta razlikuje od tipičnih sela sa druge strane Dunava. Ona zapravo ima mnoge odlike prave male varošice: park, sportsku halu, vrtić, veliku školsku zgradu i dom kulture kao i industrijska postrojenja (skrobaru). Stanovnika ima nešto više od 6.000, a površina sela nije mala, te hod s jednog na drugi njegov kraj iziskuje 15-20 minuta hoda.

Demografsku sliku sela uobličili su istorijski tokovi i oni skupa čine neraskidivu celinu. Iako se selo pominje i ranije, prošlost mesta relevantna za sadašnje događaje

¹ Analizirani podaci su prikupljeni za potrebe diplomskog rada *Rasni, klasni ili etnički sukobi u selu Jabuka 2010. godine*, odbranjenog 2011. godine na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, pod mentorstvom Jova Bakića.

je započela kolonizacijom Nemaca katolika u 18. veku, kada je selo dobilo karakterističnu ušorenu fizionomiju, kao i naziv *Apfeldorf*. Sve do kraja II Svetskog rata Nemci su sačinjavali apsolutnu većinu u selu (85%), uz primetnu rumunsku manjinu i još manji broj Mađara i Srba. Demografska struktura je potpuno promenjena nakon rata, kada se svi Nemci iseljavaju, a u Jabuku dolaze kolonisti iz različitih krajeva Jugoslavije, ali posebno sa prostora tadašnje NR Makedonije, među kojima je bilo Makedonaca i Srba, ali i makedonskih Roma².

Na terenu je utvrđeno da jabučki Romi, potomci kolonista od pre pedeset godina, suštinski neguju dvojni identitet, a poneki insistiraju i da se formalno tako izjasne (R1). Niko ne govori romski, ali po pravilu znaju makedonski, prezimena im se završavaju na "-ski", slave Ilinden, neguju makedonski folklor i muziku, a u razgovoru naglašavaju da su iz Makedonije. Popis iz 2002. godine u potpunosti potvrđuje utiske sa terena, jer se svega 24 meštana izjasnilo kao Romi³. Situacija se znatno izmenila devet godina kasnije, 2011. godine, kada je broj izjašnjenih Roma u Jabuci porastao skoro 1000%, odnosno na 253.

Ovde se dolazi do ključne tačke koja je uticala na događaje u selu i koja je istovremeno izazavala pažnju za istraživanje. Prvi događaj koji je potresao Jabuku 2010. godine je bilo lišavanje života maloletnika makedonskog porekla nožem koje je počinio takode maloletnik. Nekolicina mlađih Roma, među koje je spadao i počinilac ubistva, zaista se ponašala na način koji se može okarakterisati kao delinkventan i u široj (drsko ponašanje i nipodaštavanje drugih, posebno starijih meštana) i u užoj definiciji tog pojma (vandalizam, narušavanje javnog reda, nasilničko ponašanje, krađe, sitne iznude). Etiologija maloletničke delinkvencije je međutim izuzetno složena (Ljubičić, 2011: 21-24) i ne može se svesti na jedan činilac, a naročito ne na etničku pripadnost.

Drugi događaj predstavlja reakciju meštana na ubistvo, koja se sastojala iz noćnih okupljanja i protestnih šetnji po selu. Procesije su dobile karakter osvetničkih napada na kuće momaka koji su pravili nered, a iskazivanje tuge i protesta zbog zločina za neke od okupljenih uključivalo je i izvikivanje rasističkih parola i pretnji, napade kamenicama na kuće i imovinu Roma, šutiranje kapija itd.

METOD

Iz dosada rečenog je sasvim jasno da je predmet istraživanja na terenu bio posve specifičan, a u nekim aspektima i jedinstven. Zbog toga, ali i zbog objektivnih ograničenja koja samostalan istraživač ima, primenjene metode u ovoj studiji slučaja su bile uglavnom kvalitativne. Uopšte, bilo kakvo anketno ispitivanje stavova prema Romima po pravilu daje odgovore koji su u velikom delu (svesno ili nesvesno) neiskreni i dati tako da se ispitanik predstavi kao osoba koja nema predrasuda

² <http://arhiva.pancevo.rs/30-1-1>, posećeno 12. 10. 2018.

³ Na statističkim podacima o etničkoj strukturi po naseljenim mestima sam veoma zahvalan Sekretarijatu za opštu upravu Gradske uprave grada Pančeva.

(Kuzmanović, 1992). Čak i tamo gde su dobijeni odgovori u skladu sa stvarnim stavovima, oni se u potpunosti podudaraju sa uvreženim stereotipima o pripadnicima ovog naroda, tako da nisu od značajne saznavne vrednosti (Radenović, 2008).

S druge strane, ono što se u konkretnom slučaju nudilo istraživaču jeste prikupljanje informacija koje su inače retke i neodstupne, te se mogu uzeti kao prirodni eksperiment. Ovde se pre svega misli na mogućnost razgovora sa neposrednim učesnicima, među kojima je bilo i osuđenih za izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje u opštoj populaciji i Roma koji su ili bili neposredne žrtve nasilja, ili su pak dobro informisani o događajima u selu na osnovu svog angažmana, poslova kojima se bave i ugleda koji uživaju. Ukupno je obavljeno 10 dubinskih, polustukturisanih intervjua koji su se sastojali iz deset pitanja-tema raspoređenih u dve celine. Prva je obuhvatala opis samih događaja, odnosno njihovo tumačenje, a druga se bavila razgovorom o široj slici lokalnog društvenog života, etničkim odnosima u selu i projekcijama budućih događaja. Pet intervjua je obavljeno sa neromima (M1-M5) od kojih su svi bili prisutni na noćnim šetnjama, a neki su i osuđeni kao organizatori, a pet sa Romima (R1-R5) od kojih su dvoje bili neposredne žrtve, a troje uticajni i informisani meštani.

Drugi metod, naučnog posmatranja, bio je primenjen kako na samo selo, tako i na suđenja za izazivanje verske, rasne i nacionalne mržnje u Višem sudu u Pančevu. U izvornom istraživanju primenjena je i analiza sadržaja i diskursa medijskog izveštavanja, ali ti rezultati neće biti predstavljeni u ovom članku.

ODOMAĆENI I STRANCI U JABUCI

Za razliku potrage za Jabukom, pokušaj da se pronađe mesto Vinston Parva na mapi Engleske, ma koliko ona detaljna bila, uzaludan je posao. Naselje sa takvim imenom ne postoji, već je ono nadenuto varošici u okolini Lestera od nešto manje od 5.000 stanovnika u kome je Džon I. Skotson uz superviziju Norberta Elijasa sproveo terensko istraživanje sredinom prošlog veka (Elias, Scotson, 1994). Motivacija za proučavanje ovog mesta donekle je bila slična onoj koja je pokrenula istraživanje u Jabuci. Iako se u Vinston Parvi nije desilo ubistvo, ipak je postojalo ubeđenje da je jedan deo stanovništva ovog mesta posebno sklon kriminalu i drugim vidovima devijantnog ponašanja, pre svega besposličarenju i pijanstvu. Devijanti su bili obeleženi kao stranci, koji čak ni ne govore pravilan engleski jezik, i koji nemaju ništa zajedničko sa odomaćenima: oni su bili okarakterisani kao prljavi, svadljivi, nasilni, bučni, neuredni, razulareni. Ovakva situacija sama od sebe navodi čitaoca da pomisli da su "stranci" u Vinston Parvi bili doseljenici iz Irske, ili iz neke bivše britanske kolonije. No, što je najzanimljivije – to uopšte nije bio slučaj. Stranci su i sami bili Englezi: belci i anglikanci. Početna hipoteza Elijasa i Skotsona bila je da osnov razlikovanja predstavljaju klasne razlike, ali je ona odbačena čim je ustanovljeno da su prihodi i svi ostali pokazatelji ekonomskog položaja između ove dve grupe bili posve slični.

Šta je onda bilo uzrok isključivanja jedne grupe stanovnika? U skladu sa Elijasovim širim teorijskim shvatanjima (Elijas, 2007), ovakve posledice nije ni mogla da proizvede bilo kakva reifikovana varijabla, već samo međusoban društveni odnos koji se odvija u vremenu. Ovakav pristup je jedini ispravan kada se proučava rasizam, budući da su "rasne razlike" istovremeno i objektivno prisutne i krajnje relativne, jer su u biti društveno i istorijski uslovljene (Veber, 1976: 323-332). Boja kože ili druge fizičke, pa i kulturne osobine, mogu da negativno utiču na životne izgledе pojedinaca i grupa u nekim društveno-istorijskim kontekstima, ali su u drugima potpuno beznačajne. Telesne razlike između ljudi nikako nisu uzrok društvenog položaja same po sebi, već je to njihova društvena interpretacija. Ovakav pristup krči put proučavanja "rasnog" i drugih vidova društvenog raslojavanja, pri tom znatno umanjujući mogućnost zabasavanja u slepe ulice rasističkog mišljenja.

Na koji način se ovakvi društveni odnosi odvijaju prema Elijasovom i Skotsonovom tumačenju? Odomaćeni u Vinston Parvi su bili dobro društveno povezani duži niz generacija, što se nije moglo reći za došljake koji međusobno nisu predstavljali čvrsto integrisanu grupu. Iz snažnih veza odomaćenih porodica proisticala je i njihova relativna moć u odnosu na atomizovane došljake, kao i svojevrsna harzima koju su dodeljivali jedni drugima, a uskraćivali došljacima. Na taj način su potonji bili sistematski isključivani iz društvenog života, što su oni vremenom počeli da shvataju kao deo sopstvenih ličnosti. Za njih je dakle jedan društveni odnos postao shvaćen kao njihovo lično svojstvo, a društvena nemoć je postala usvojena kao lična inferiornost. Konačno, ovaj odnos je postao okosnica identiteta dveju grupa, čime je održavana gotovo neverovatna situacija da su meštani koji su rođeni u Vinston Parvi, ili kojima su čak i roditelji bili rođeni u njoj, bili stigmatizovani kao "stranci" i "došljaci".

Jasno je da Jabuka predstavlja vrlo zanimljiv slučaj za promišljanje sa stanovišta koje je Elijas zauzeo u *Odomaćenima i strancima*. Kao prvo, istinskih starosedelaca u Jabuci je sasvim malo, i njih predstavlja nekoliko mađarskih i rumunskih porodica. Svi ostalu su kolonisti, dakle došljaci u trećoj, drugoj ili čak prvoj generaciji. Razlike između Roma i neroma (Makedonaca i Srba) su dakle ili donete iz Makedonije, ili su prizvane iz stereotipnih fantazija o "ciganima". Doseljenici su na sebe u potpunosti preuzeli ulogu odomaćenih, marginalizujući ostatke prvobitnih starosedelaca zahvaljujući ogromnog razlici u brojnosti. Još jedna upečatljiva sličnost je izostanak, ili vrlo mala prisutnost, klasnih razlika između Roma i neroma u Jabuci. Kako se moglo utvrditi na terenu, ali i čuti iz razgovora sa Romima (R1), jabučki Romi se gotovo i ne razlikuju od drugih meštana u selu prema ekonomskom položaju, primanjima, ili vlasništvu. U najvećem broju slučajeva Romi žive u zidanim kućama koje imaju dvorišta, a bave se poljoprivredom, muzikom i različitim radničkim zanimanjima (zidari, vodoinstalateri, moleri itd). Ima i onih koji su nadničari (fizički radnici) ili sakupljači sekundarnih sirovina, ali je i njihov način života sasvim integrisan u odnosu na uslove života u nehigijenskim naseljima u većim gradovima. Ovakvog stanja su svesni i neromi sa kojima su vršeni razgovori, što se vidi iz slikovitog opisa koji je dao M1, rekavši da u Jabuci ne žive "čergari", nego Romi koji imaju "kuću, grejanje, kupatilo – imaju krov nad glavom!".

Sve navedeno se odražava i na identitet Roma, što je već pokazano na rezultatima popisa. Od pet Roma sa kojima je razgovarano, ispitanica R1 je navela dvojni identitet – romski i makedonski – navodeći da joj mnogo znači što (osim srpskog) govori makedonski jezik i neguje makedonsku kulturu. Slučaj R4 je još zanimljiviji, jer se on izjasnio samo kao Makedonac, rekavši da iako su svi u njegovoj okolini Romi, ali da on ipak najrađe vidi sebe kao pripadnika makedonskog naroda. Takođe, tokom celog intervjua, govorio je iz romske perspektive. Vredi takođe navesti i slučaj sa suda, kada je jedan od Roma koji su svedočili na pitanje "Da li mu treba tumač za romski jezik ili može da komunicira na srpskom" odgovorio da on drugi jezik osim srpskog i ne zna, jer je Srbin. Kasnije je, na potpitanje advokata odbrane koga je zanimalo zbog čega se on onda uopšte osećao ugroženim tokom anti-romskih protesta, svedok je odgovorio da njemu u ličnoj karti piše da je državljanin Republike Srbije, a ne da "Ciganin" i da se uplašio jer "nije belac".

TRAČEVI I FORMIRANJE DISKUZIVNE ZAJEDNICE "PRAVEDNIH"

Elijas i Skotson posebnu ulogu u podeli na odomaćene i strance daju tračevima koji su verbalno (diskurzivno) uobličavali slike o "nama" i "njima". Budući da su odomaćeni bili bolje i snažnije povezani, oni su bili i u situaciji da efikasnije proizvode i šire glasine, čime su dodatno učvršćivali sopstvenu poziciju, odnosno pozitivnu predstavu svoje i negativnu sliku o drugoj grupi (Elias, Scotson, 1994: 89-106). Gotovo identično kasnijem shvatanju diskurzivnih strategija Teuna fan Dajka (van Dijk, 2006), autori navode da grupa koja je u dominantnom položaju različite događaje – istinite, preuveličane ili u celosti izmišljene – usvajaju i prenosi dalje, ali samo ako oni odgovaraju uvreženoj negativnoj slici o dominiranoj grupi. Ovaj aspekt problema je važan pre svega zbog toga što svedoči o tome kako se grupa formira, budući da samo uključeni članovi imaju privilegiju da čuju trač i dalje ga prenesu. Granice prostiranja glasina su ujedno i granice društvene grupe. Ovaj mehanizam ima i kvalitativnu dimenziju, u smislu da bolje integrisani članove neke skupine imaju i privilegovan pristup glasinama, te predstavljaju neku vrstu čvorišta kako u njihovom akumuliranju, tako i u širenju (Elias, Scotson, 1994: 98-99). Sa druge strane, Elijas i Skotson zapažaju da su članovi porodica koje su bile stigmatizovane kao došljaci vrlo malo pričali o dešavanjima u drugim domaćinstvima. Konkretni događaji o kojima se priča nisu toliko ni bitni, jer se oni i onako zaboravljaju kada trač postane opštepoznat. Suština ovog procesa je stalna potraga za novim sadržajima i njihovo prepričavanje, koje pojedincima daje ličnu satisfakciju, a grupi održavanje veza i ugled.

U slučaju dešavanja u Jabuci prisustvo okrivljujućih i slavodobitnih glasina je bilo evidentno. Njihovi sadržaji imaju izvanredan istraživački značaj i kao svojevrsatan "narrativ" koji je vrlo pogodan za primenu analize diskursa. Dok su neke od glasina bile aktuelne (ispitanici su ih rado delili tokom intervjua), druge su mogle da se posredno opaze preko sadržaja koje su ispitanici neromi stalno iznova ponavljali, te se može pretpostaviti da su bili snažno oblikovani predanim prepričavanjem. Sadržaji glasina mogu da se podele u dve grupe: one vezane za neopravedne ekonomske povlastice Roma i za njihovo nasilničko ponašanje. Kod prve grupe je

primetan veliki uticaj opštih stereotipnih predstava o Romima. Čak i kada konkretna situacija u Jabuci ima dodirnih tačaka sa takvom predstavom, ona je preuveličana. Istina je da su romski učenici primali pomoć u vidu besplatnih udžbenika ili obuće (kao nagrade za vrlo dobar i odličan uspeh), kao i da su neki od njihovih roditelja primali neki vid socijalne pomoći, ali su u iskazima ispitanika iz opšte populacije takvi prihodi dobijali nerealno velike razmere. Poneke sasvim male privilegije su posebno naglašavane kao izrazito nepravedne, poput toga da Romi "ne plaćaju 600, 700 dinara kada vade dokumenta" (M2)⁴. I sami Romi (R1 i R5) su svesni da njihovi susedi tako opažaju stvarnost, pa vele da "se zbog toga javila neka zavist" i da "su se i neki Srbi prijavili da su Romi". Ovde je značajno primetiti i jednu neočekivanu posledicu društvene integracije neroma i ugleda koji ona donosi. Naime, kako je to odlično ilustrovao M1, u habitus opšte populacije je duboko urezan osećaj stida od traženja socijalne pomoći: "Naših ljudi je sramota otići i moliti za pomoć, za neku socijalu, a i kad odeš, to se tako gleda: "Ti nisi Rom, kako ih ovde zovu, cigani, pa da ti ideš da tražiš pomoć". Postoji dakle velika bojazan da ne samo da se neće dobiti pomoć, nego da će tražilac biti stigmatizovan kao "ciganin".

Što se tiče glasina i predstava o načinu života Jabučkih Roma, oni gotovo da i nemaju dodirnih tačaka sa stanjem na terenu. Učesnici u sukobu su naglašavali kradljivost Roma (M2: "Ukrade tebi, proda meni"); ambiciju da se uspostavi dominacija u selu (M2: "Da su neki frajeri, da su uradili pos'o" [time što su izvršili ubistvo]; M3: "Da... Cigani vladaju selom" i "Pa idu ulicama – deru se, vrište, urlaju, napadaju druge, tako. Ne sme niko ništa da im kaže... Glume... Faktički glume neke šerife u selu"; M4: "Cigani – prljavi, aljkavi, nekulturni, nepristojni... Naspram nas, Srba, Makedonaca i ostalog življa u selu" i "Da se ponašaju kao svi normalni ljudi. Da se ne ističu kao Cigani, kao nasilnici, kao bezobrazni, grubi. (...) Kad prođe ulicom, da te pogleda i kaže – Dobar dan. A ne da te pogleda pogledom kao da će da te ubije").

Zanimljivo je primetiti da osim toga što postoji očigledan nesklad u iskazima ispitanika i stanja na terenu, postoje i velike protivrečnosti unutar samih iskaza. Tako recimo M2 uporedo govori da svi Romi krađu, varaju i primaju socijalnu pomoć, ali i da su "pola njih muzičari", da "mnogi rade građevinu", te da jedan deo "radi u firmama i normalno živi". I kod ostalih ispitanika postojala je tendencija da ublaže izrazito negativne govore o Romima kada bi bili upitani da li se isto odnosi na njihove komšije.

Sadržaji glasina o konkretnom ponašanju Roma u Jabuci, a naročito o nasilničkom ponašanju prisutan bio je kod svih ispitanika neroma. Kako je M5 objasnio: "Nije to prvi put, već ima ranije, ne znam, tad sam bio klinac. Isto je bilo neko ubistvo, sad ne znam tačno". M2 je naveo da "To je četvrto ili peto ubistvo koje se desilo da su Romi,

⁴ Dalja moralna elaboracija ovih činjenica kod M2 je posebno zanimljiva, jer se on stalno poziva da je diskriminisan kao nezaposleno lice, dok Romi istovremeno i rade "na crno" i primaju sve vrste socijalne pomoći i drugih povlastica, pa još povrh svega i krađu. Tu, međutim, treba uzeti u obzir da je M2, iako nezaposlen, prilično imućan čovek koji ima vredan vozni park, kuću, baštu i prateću opremu. Realistična interpretacija ovakve diskurzivne strategije bi bila da se želi reći "Mi smo siromašni samo zato što smo pošteni (dok Oni iako su nepošteni ne mogu da se obogate)".

cigani ubili meštana Jabuke", a M1 i M3 su ponovili sličan iskaz. Takva podudarnost u sadržaju, ali i spremnost da se on iznese i naglasi, svakako je posledica glasina koje su razmenjivane neposredno pre nasilja i koje su igrale veliku ulogu u mobilizaciji meštana koji su želeli da uzmu pravdu u svoje ruke, o čemu će biti više reči u sledećem odeljku.

DINAMIKA RASNO MOTIVISANIH NAPADA

Što se tiče analize samih nasilnih događaja, u velikoj meri je korišćena originalna i obimna studija *Nasilje: mikrosociološka teorija* Rendala Kolinsa. Njegov pristup se pokazao vrlo primenljivim i dragocnim iz više razloga, uz činjenicu da se može kritikovati i dopuniti. Stavljanje akcenta na nasilne situacije umesto na nasilne pojedince ili grupe pruža mogućnost valjanog tumačenja ove pojave. Kako Kolins objašnjava, ni pojedinci koji su okarakterisani kao izuzetno nasilni ne vrše nasilje uvek, niti čak često (Collins, 2018: 10-19; 40-57). Oni postupaju prema takvom obrascu relativno retko, iako takvo delanje zbog svoje dramatičnosti i odstupanja od norme ostavlja jak utisak. Sa druge strane, čak i sasvim miroljubive osobe upletene u specifične situacione odnose mogu biti nasilne. Teorije koje pokušavaju da uvedu pojam kulture nasilja teško da mogu da izađu na kraj sa kritikom koja ukazuje na to da čak i u kulturama koje veličaju nasilje i nasilne pojedince konkretnih činova nasilja zapravo ima prilično malo⁵ (Vulfgang, Ferakuti prema: Ignajtović, 2006).

Ovde se susreće i prvi nedostatak pristupa koji zagovara R. Kolins. Naime, on nasilje definiše preusko: ne samo kao fizičko nasilje, već iz njega isključuje i one vidove telesnih nasrtaja koji ne proizvode povrede (guranje, vučenje, stiskanje, slabije udarce itd). Ovakva definicija je neprihvatljiva, jer izazivanje psihičkih trauma različitim verbalnim i drugim svakodnevnim postupcima može imati bar podjednako teške posledice kao i fizički bol, što isto važi i za simboličke i društvene oblike nasilja. Takođe, pretnja nasiljem koje nije realizovno sa stanovišta instrumentalnog zadovoljenja motiva nasilnika potpuno je ista kao i da je nasilni čin izvršen. To važi i za žrtvu koja je, recimo opljačkana "samo" uz pretnju nasiljem ili uz primenu stvarne sile. Da su sve ove pojave opravdano uvršćene u definiciju, ocena da je nasilje retka društvena pojava ne bi bila više verodostojna. No, ako se sve ove ograde uzmu u obzir, Kolinsova teorija ostaje vrlo primenljiva na one pojavne oblike nasilja koje ima ambiciju da objasni – ozbiljne fizičke nasrtaje koji za posledicu mogu da imaju telesne povrede.

Kolins retkost slučajeva ostvarenih fizičkih napada objašnjava time da ljudska bića zapravo nisu preterano vešta u stvarnim nasilnim situacijama (Collins, 2018: 57-59). Razlozi za to su dvojaki, jer svakom nasilnom činu prethodi svojevrsna uvertira koja uključuje vrlo napete i preteće događaje. Zbog toga većina mogućih nasilnih

⁵ Konkretno, ova dva autora navode da je stopa ubistava u Filadelfiji među mladim muškarcima koji nisu bele puti 92, što je daleko više od 3,4 kod belaca istih godina (Vulfgang, Ferakuti prema Ignajtović, 2006: 199). Istina, razlika od 27 puta jeste velika, ali je i ona minorna u odnosu na činjenicu da 99908 mladih koji nisu bele puti takođe nisu ni ubice – njih je dakle 1085 puta više nego onih koji to jesu.

događaja nikada i ne budu realizovani, jer se najveći broj učesnika mentalno iznuri uvredama i pretnjama pre nego što dođe do primene sile ili se jednostavno uplaši od mogućih posledica (telesnih ili društvenih). Do nasilja najčešće dolazi upravo onda kada je takva uvertira iz nekog razloga preskočena ili prekinuta: kada je žrtva nemoćna, nenaoružana, brojčano nadjačana, kada leži na zemlji ili je okrenuta leđima, kada je prisutna publika ili treći učesnik koji može da prekine nasilje ukoliko se ono otrgne kontroli itd. Uglavnom, radi se o slučajevima kada napadač ostvari potpunu psihičku dominaciju nad žrtvom ili kada postoje garancije da posledice neće biti suviše ozbiljne.

Dešavanja u Jabuci se gotovo u potpunosti uklapaju u Kolinsonov model nasilnih međuetničkih sukoba. Ranije izneta situacija predstavlja društveni kontekst u kom nikada pre nije dolazilo do nasilnih napada na Rome (a srećom ni kasnije). Takođe, do napada nije došlo momentalno kada se pročula vest o ubistu, već je bilo neophodno da se ispune još neki uslovi. Taj događaj predstavlja prvi čin prema modelu, odnosno kao provokaciju koju jedna strana doživljava neoprostivom (Collins, 2018: 117).

Drugi čin bi se mogao opisati kao "zatišje pred buru", i to je vreme u kome se potencijalni napadači mobilišu, pružaju podršku jedni drugima, prepričavaju glasine i prikupljaju psihičku snagu i odlučnost da preduzmu naredne korake. U ovoj fazi nasilje još nije nužno, već zavisi od daljeg razvoja situacije. Glasine kojima se protivnička grupa opisuje kao naročito preteća, uz pozivanje na događaje iz prošlosti, dodatno povećava napetost. Uverenje u istinitost takvih jednostranih, generalizovanih i preuveličanih priča postaje toliko snažno da ga je nemoguće poljuljati. Po pravilu se naročito naglašavaju posebno gnusni detalji, poput skrnavljenja tela pripadnika sopstvene grupe ili grobalja i svetih mesta. Upravo ovakve glasine su se iz sela prelile u javnost cele zemlje⁶. Pokušaji vlasti da ih demantuje ili da primiri situaciju po pravilu samo još više pojačavaju gnev kod grupe koja se mobilise (ibid: 117-118).

Ova međufaza je trajala manje od 24 časa, budući da je izvestan broj meštana Jabuke, par stotina uglavnom mlađih osoba, okupio se oko 10 sati u parku u centru sela iste noći, 10. juna 2010. godine, gde su proveli neko vreme, nakon čega je započela šetnja ulicama. Ono što je usledilo ponovo odgovara Kolinsonovom modelu – najveći broj meštana je zapravo mirno protestovao, noseći sveće, dok je relativno mali broj uzvikivao rasističke parole prolazeći pored romskih kuća. Šta je bio okidač za fizičko nasilje ostaje nejasno, jer različiti akteri to tumače na svoj način. Neki Romi su pričali da su ljudi izlazili u dvorište i govorili okupljenoj masi da ne pravi buku, jer je već kasno. M2 i M4 pak tvrde da su ih Romi otvoreno provocirali, a potonji navodi da su ih nazivali "kavurima" (od tur. *gavur* – pogrdan naziv za hrišćane, u ovom slučaju pre generička uvreda koja svedoči o kulturnom poreklu učesnika u sukobu). Bilo kako bilo, ovime su žrtve napada signalizirale da su nemoćne, što je bio okidač da neki od okupljenih počnu da bacaju kamenice i

⁶ Misli se na uznemirujuću vest koju je preneo jedan tabloid 12. juna pod naslovom "Dečak zver – isekao vršnjaka, pa spavao u krvavoj majici".

štitiraju kapije, lome prozore i oštećuju parkirane automobile. Iz svega navedenog, nije teško objasniti kako je do nasilja došlo. Prvo, romske kuće koje su napadute su bile izolovane i nezaštićene – napadačima je svakako bilo jasno da njihovi žitelji ne mogu da se brane, kao i da prisutna policija nije bila ni opremljena i u dovoljnom broju da spreči nasilje. Budući da je bilo mračno i da su napadnuti bili u kućama ili iza ograda, napetost usled konfrontacije je bila sasvim mala, slična napadu žrtvi s leđa. Konačno, meta napada i nisu bili drugi ljudi, već njihova imovina, što je dodatno olakšalo iskorak u nasilno delanje. Naravno, za žrtve to nikako nije olakšavalo čitavu situaciju, jer su bile izložene velikom strahu i riziku da budu povređene bačenim kamenjem ili staklom koje se lomilo (što se prema iskazima par Roma i desilo).

Isti događaji su se ponavljali tokom četiri večeri (između 10-13. juna). Možda ne toliko važno, ali svakako vredno pomena jer se uklapa u Kolinsonov model, jeste i to da je na meti napadača bila i zgrada metodističke crkve. Naime, citirani autor upravo navodi da su česta meta napada i mirotvorci, kao i oni koji nisu jasno zauzeli stav u sukobu. Šetnje su prestale tek nakon ozbiljne intervencije policije, koja je imala pojačanje i iz Beograda, Novog Sada i Zrenjanina, kao i adekvatnu opremu za suzbijanje nereda.

KAKO SU UČESNICI RAZUMELI NASILJE: VEZE RASISTIČKOG DISKURSA I KONKRETNIH DOGAĐAJA

Izuzetno je bitno osvrnuti se i na prikupljene odgovore učesnika koji svedoče o njihovom shvatanju dešavanja, a koji su bili zaprepašujuće iskreni. Kolins navodi da u ovakvim slučajevima napadači čine nasilje vrlo razdragano i sa uživanjem, kao i da nakon svega u potpunost poriču nasilnički karakter sopstvenog delanja i načinjene posledice (ibid: 119-120). Svi intervjuisani učesnici u šetnjama – a neki od njih su bili i osuđeni za izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje – podvlačili su da je šteta bila sasvim mala (M2: 20 do 50 evra); te da niko od napadača nije bio pod dejstvom alkohola; da se napadi nisu desili odmah, nego tek poslednje dve večeri (M1); da se radilo o pojedinačnim incidentima⁷; da niko nije povređen itd. Posebno je slikovit iskaz M1 koji veli da "Mladi k'o mladi, znaš... Dolazi do ekscesa... Više bacanje tih kamenčića nego što je bilo pre". Diskurzivna zajednica pokazuje veliku otpornost i usaglašenost što se tiče iskaza, tako da navedeni nalazi ne začuđuju previše.

Dok su intervjuisani učesnici u nemirima bili vrlo umereni pri opisivanju događaja u kojima su učestvovali, njihove ocene sadašnje situacije u selu i zadovoljstva ishodom opisanih dešavanja otkrivaju mnogo više. Svima je, pre svega, zajedničko da su izrazito nezadovoljni time što je policija reagovala, a naročito zbog toga što su bili privođeni i na kraju osuđeni na sudu. M3 je kritikovao policiju jer "Brane ih [Roma]

⁷ M4: "Pa, to je, možda se desilo jedno dva, tri puta čisto da je neko bacio iz mase, al to je opet u masi od preko stotinak ljudi, ne može ni policija niti sama masa da kontroliše. Jednu osobu ko će šta da baci nešto. To je bilo mirno. [...] Ja ne vidim uopšte da je tu bio neki sukob... Nismo se ni mi ni cigani sukobili i tukli se, niti... To su bili pojedinačni incidenti".

kao da su ne znam šta, to su... gamad"; dok M4 izražava žaljenje jer "Mnogi nisu smeli da izađu, da izraze svoj gnev, protest, samo zbog njih" uz kasniju dopunu: "Oni [vlast i policija] su stali na stranu cigana, a ne na stranu naroda, da kažem sad – Srbi i Makedonci... Nije to nacionalnost, nego na stranu naroda, znači na pravednu i nepravednu stranu. Oni su stali na stranu nepravilnu, a ne pravilnu". Za razliku od njih, Romi su nezadovoljni time što pančevačka policija nije uspjela da ih zaštiti odmah, dok za beogradsku imaju samo reči zahvalnosti.

Ključno je i da napadači uopšte nisu krili da je cilj nasilja bilo zastrašivanje Roma i osveta, što ilustruju reči M5: "Zadovoljan sam zbog osvete, a nisam jer su neki stradali zbog tog protesta" i M3: "Trebalo je da im pokažemo malo, ali to posle što se desilo, pogotovo mene što su zatvorili, to sam nezadovoljan". Još je evidentnije da doslovce svih 5 ispitanika daje identičnu ocenu ishoda zbivanja u selu – da su Romi zaplašeni i "mirniji". Šta više, niko od njih nije okolišao da izrazi zadovoljstvo zbog toga, tako da M1 veli: "Uplašili su se, jeste, i videli su kakva je reakcija, šta može da se desi, ako budu nastavili da se ponašaju tako bezobrazno. Znači, da će, da su, da su i omladina Srba i Makedonaca sad, malo oštrije reagovala, oštrije su reagovali, da će ponovo da se desi neko reagovanje oštro, tako, da ne bi. U suštini, malo se bolje ponašaju. Posle svega ovoga što se desilo, smireniji su. Drugačije se ponašaju". M5 je takođe zauzeo sličan stav: "Pa kako su se promenili posle ovih dešavanja, da nastave tako, da nisu više bezobrazni, bahati i tako".

Nesrećan slučaj ubistva i nasilničkog ponašanja dakle jeste uzet kao dramatičan povod, ali je veza rasističkog diskursa i lokalne dinamike isključivanja stranaca zapravo znatno šira. Romi nisu opisani samo kao kriminalci u narativima meštana, već to predstavlja tek mali vrh čitavog brega predrasuda⁸. Zajednički imenitelj navedenih stigm (agresivnost, bahatost, bezobrazluk, nered...) upućuje na drugu, poznatiju studiju Norberta Elijasa, *Proces civilizacije* (Elijas, 2001). Stranci su pre svega stereotipno prikazani kao osobe sa manjkom samokontrole, odnosno kao necivilizovani. Optužbe za sklonost kriminalu su tek deo ovog šireg narativa, jer je odsustvo kontrole da se poštuje određena zakonska norma svakako i preduslov zločina. Sve to konačno doprinosi genezi osećanja ne samo moralne superiornosti, nego i odbacivanja bilo kakve odgovornosti i negiranja krivice kod napadača, koja je na mnogo mesta u radu dokumentovana. Ovo snažno uverenje u "civilizatorske pobude" sopstvenog delanja, kao i u pravo da se ono sprovede, jasno proističu iz upadljive društvene i simboličke nadmoći odomaćenih na lokalnu. Pažljivom čitaocu svakako neće promaći ni njihove odgovarajuće diskurzivne strategije kada sebe opusuju kao "Mi/Nas", "meštane/žitelje", "narod" i "pravednu stranu". Čak i ovde gde izostaju neposredne dehumanizovane predstave ("gamad"), njima se indirektno iskazuje da su pripadnici druge grupe stranci – neko ko ni ne pripada "narodu". Ovime je hegemonija na diskurzivnom nivou u potpunosti ostvarena, jer se sopstveni identitet predstavlja kao neproblematična pripadnost "normalnim

⁸ Rečima M2: "Jednostavno, da imaju najobičniju kulturu, da kažu ‚dobar dan‘, ili bilo šta, da se okrene. Da ne pravi takvu zapetu situaciju, sa njihovim ponašanjem. Znači, jednostavno kad prođe, što je najosnovnije da mlađa osoba kad prođe pored starije, bez obzira koje nacionalnosti bila da, osnovna kultura je da kaže ‚Dobar dan‘. Bez obzira da li je on išao u školu ili ne".

ljudima”, dok je druga grupa svedena na čistu negaciju – njoj je odreknuto ikakva mogućnost da se samostalno konstituiše.

ZAKLJUČAK

Iz prikazane studije slučaja jasno se vidi da rasizam zaista predstavlja poseban slučaj društvenog odnosa odomaćenih i stranaca, kako su to tvrdili Elias i Scotson. On je prisutan tamo gde se mogu naglasiti određene telesne razlike, dok u slučajevima gde one manjkaju rasizam ustupa mesto različitim staleškim ideologijama (Elias, Scotson, 1994: 29-30). Naravno, budući da su fizičke razlike među ljudima veoma relativne, i ovu podelu treba shvatiti relativno.

No, na konkretnom primeru Roma u Jabuci suptilne rasistički protumačne razlike igrale su ključnu ulogu. Iako latentne, one su i bile te koje su inicirale opisan proces koji je doveo do izdvajanja ove naizgled asimilovane grupe iz šire zajednice meštana. Budući da su socijalne privilegije Roma (stvarne ili izmišljene) navodili i vrlo imućni meštani, njih treba protumačiti ponajviše kao simboličke, a ne kao ekonomske i egzistencijalne kategorije. One nisu bile samo posledica borbe odomaćenih za preživljavanje, nego i za ugled u jednom širem društvenom kontekstu koji se u celini doživljava kao nepravedan. Druge osnove razlikovanja su u još manjoj meri bile prisutne na terenu, budući da jabučki Romi nisu negovali nikakve elemente izvornog identiteta. Beznačajne u situaciji kolike-tolike ekonomske sigurnosti, ove latentne razlike su postale osnov diskriminacije i različitih oblika nasilja koje je na kraju kulminiralo fizičkim napadima u kontekstu opšteg siromašenja.

Varijacije u iskazivanju etničkog identiteta stoga treba razumeti i kao dezintegraciju jedne grupe izložene neprijateljstvu okoline i isključivanju iz lokalnog društva. Desetostruko veći broj deklariranih Roma na popisu iz 2011. godine svedoči o tome da se značajan deo njih na koncu svega pomirio sa time da više simbolički ne pripada "odomaćenom narodu"⁹. U ovo identitetsko bekstvo ih možda nisu u toj meri naterale kamenice i povici, već suštinsko pitanje – da li bi ubistvo pripadnika njihove zajednice ovako snažno povredilo osećanja svih meštana?

LITERATURA

- (1) Collins, R. (2008) *Violence: a micro-sociological theory*. Princeton and Oxford: Princeton university press.
- (2) Elias, N. i Scotson, J. (1994) *The Established and the Outsiders*. London: SAGE Publications.
- (3) Elias, N. (2007) *Što je sociologija?* Zagreb: Antibarbarus.

⁹ Kako to R1 koja neguje dvojni identitet objašnjava: "Ma kako da ne! Uvek smo bili složni! Nije se onda znalo ko je... Ja kažem, ja sa ciganka, na primer, nije mi ovo sada Rom, Romkinja... Znamo se u selu svi međusobno, svi se znamo. Eto, ali tako je ispalo to".

- (4) Elijas, N. (2001) *Proces civilizacije*. Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- (5) Kubiček, A. (2017) Migration of "Pariah People": The Case Study of Roma in the Balkans. U: *Towards Understanding of Contemporary Migration*, Bobić, M. & Janković, S. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, str: 199-219.
- (6) Kubiček, A. (2018) Roma nation: escaping pariah people's stigma? U: *Politics of Enmity*, Pudar Draško, G, Pavić, A. & Meka, E. Beograd: IFDT, str: 121-142.
- (7) Kuzmanović, B. (1992) Stereotipije o Romima i etnička distanca prema Romima. *Sociologija*, Vol. XXXIV, (1992), No. 1.
- (8) Lewy, G. (2000) *The Nazi Persecution of the Gypsies*, Oxford: Oxford University Press.
- (9) Lombroso, C. (1911) *Criminal man, according to the classification of Cesare Lombroso*, New York: G.P. Putnam's sons.
- (10) Lucassen, L.W. et al (1998) *Gypsies and Other Itinerant Groups, A Socio-Historical Approach*, Amsterdam: Centre for History of Migrations, University of Amsterdam.
- (11) Ljubičić, M. (2011) *Porodica i delinkvencija: Uticaj porodične funkcionalnosti na delinkvenciju maloljetnika*. Beograd: Čigoja i ISI.
- (12) Radenović, S. (2008) *Oblici rasizma u Srbiji nakon petooktobarskih promena (2001-2006.)*, Beograd: Akademska misao.
- (13) van Dijk, T. (2006) *Idelogija, multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- (14) Veber, M. (1976) *Privreda i Društvo I*. Beograd: Karijatide.
- (15) Vulfgang M. i Ferakuti, F. (2006) Subkultura nasilja. U: Ignjatović, Đ: *Kriminološko nasleđe*. Beograd: Službeni glasnik, str: 197-210.

Novinski članci:

- (16) (2010, 12. jun) Dečak zver – isekao vršnjaka, pa spavao u krvavoj majici", Kurir

Internet izvori:

- (17) <http://arhiva.pancevo.rs/30-1-1>, posećeno 12. 10. 2018.

**STRANGERS FROM THE NEIGHBORHOOD – VIOLENCE
AND INTER-ETHNIC RELATIONSHIPS
IN VILLAGE JABUKA IN 2010.**

This study tries to explain violent conflicts and attacks on local Roma community which took place in village Jabuka in 2010. Because social context of these events is quite peculiar, it offers a rare opportunity to explore how racist practices and discourses are generated "from below" in an actual micro-sociological situation. The paper will show how local differentiation got its racial character, what was the role of local gossips in shaping racist depiction of ones neighbours, and finally, how it all together profoundly affected identity of both groups.

KEYWORDS: racism / violence / Roma people / social group formation